

„*Mintha csak magamnak
dolgoznék – most már
fokozódó bátorsággal*”

Ferenczy Béni

A MINDENSÉG-SZELÍDÍTŐ SZOBRÁSZ

1956 NOVEMBERÉBEN, néhány nappal azután, hogy a szovjet tankok eltiporták a forradalmat, a 66 éves szobrász sétálni indult a szétlőtt városban. Ferenczy Béni hazatérve nem mondott semmit a feleségének, csak hosszasan nézett maga elé. Nem sokkal később megszólalt a telefon, a szobrász vette fel a kagylót. Felesége azt látta, hogy férje abbahagyja a beszélgetést és csak gurgulázó hangok jönnek ki a torkán. Azonnal kórházba vitték, ahol sikerült stabilizálni az állapotát, de nem lehetett tudni, az agyvérzés mekkora kárt okozott. Amikor magához tért, kiderült, hogy fél oldala teljesen lebénult, és beszédképességét is elveszítette. Könyvet adtak neki, szemmozgásával jelezte, hogy tud olvasni. Néhány hét múlva, amikor már képes volt egy-két szót kimondani, szerettei reménykedni kezdtek, hogy felépül. Kímélték a rossz hírektől, pedig 1957-ben akadt belőlük bőven. Így aztán véletlenül talált rá egy elől felejtett újságban ikertestvére, Ferenczy Noémi gobelinművész halálhírére. Onnantól kezdve rohamosan romlott az állapota, újra megnémult, orvosai szerint egy vérrög ismét elmozdult a koponyájában. Azt hitték, a gyász miatt nem akar olvasni, de kiderült, hogy ezúttal olvasási képességét is elveszítette.

SOKÁIG ÚGY TÚNT, az értelme is sérült, nem lehetett tudni, érti-e még, amit mondanak neki. Képeket tettek elé, így próbáltak vele kommunikálni. Egy látogatója kezébe adta a *Paris Match* magyarországi forradalomról szóló képriportját, Ferenczy végignézte a képeket, és elkezdte mozgatni a száját. Letette az újságot, majd hangosan és érthetően azt mondta:

„Igen.” Kiderült, hogy anyanyelvét, valamint a tökéletesen beszélt németet és orosz kitörölte az agyvérzés, a gimnáziumban tanult franciát azonban nem. Innentől francia újságokat és regényeket olvasott. Beszélni nem tanult meg újra, csak kötőszavakat használt, de ha énekelt, képes volt mondatokat formálni. Amikor néhány hónap múlva a betegség

új fordulatot vett, elveszett a franciatudása is, de többé senki nem gondolta, hogy az elnémult művész nem érti a környezetét. Felesége saját felelősségére hazavitte a kórházból, emberfeletti munkával, szép lassan újra megtanította járni, majd papírt és ceruzát tett elé. Ferenczy Béni kezdetben nem tudta, mire valók. Aztán kizárólag a bal kezét használva újra rajzolni kezdett. Orvosi csodának számított, amit azzal magyaráztak, hogy „úgy tudta használni szabad agykapacitását, hogy az élet jobbkezes beidegzéseit átkényszerítse bal kézre”. Az első gyerekrajz-szerű képek után lassan megszülettek a kidolgozott grafikák, majd az akvarellek is. Három évvel az agyvérzés után nyúlt először az elé tett agyaghoz. Rettenetes erőfeszítéssel, béna lábát kitámasztva, bal kezével egy szobrot formázott: egy fél lábbon kecsesen egyensúlyozó angyalt. Zseniális, összetéveszthetetlen Ferenczy-alkotás született, amelynek alkotója az *Aranykor* címet adta. Az ember és a szépség iránti csodálat tükröződik benne, akárcsak a szobrász ezt követő többi művében. A süket Beethovenéhez hasonlítható művészi pálya egy évtizedig tartott, egy páratlanul humanus, bátor és kitartó ember életének méltó lezárása volt.

KIVÉTELES TEHETSÉGŰ MŰVÉSZCSALÁDBAN SZÜLETETT 1890-ben. Apja, a bánáti német származású Ferenczy Károly a nagybányai művésztelep alapítója, a magyar festészet legnagyobb hatású megújítója volt. Anyja, a cseh-osztrák családból származó Fialka Olga szintén sikeres festőként indult, de házasságkötése után már csak

„A szobrászat jövőjének Ferenczy számottevő embere lesz”

férje karrierjét egyengette, és három gyermeküket nevelte. A legidősebb fiú, Valér apja nyomán festő lett, az utána születő ikerpárból Noémi textilművészként, Béni pedig szobrászként vált világhírűvé. Ferenczy Béni gyerekkora önfeledt boldogságban telt az erdélyi bányászvárosban, ahol szülei a legmodernebb elvek szerint nevelték. „Édesanyámtól örököltem a soha sehol otthont nem találó vándorsorsot, a soknyelvűséget, a világirodalom és a zene iránti érdeklődést és a nép egyszerű gyermekeivel való demokratikus együttérzést. Apámtól örököltem a testalkatot, a humort és kritikai

érzéklet. S nyilván azt is, hogy a művészet a legnagyobb számomra” – írta később töredékben maradt önéletrajzában.

EGYETLEN PERCIG SEM volt kétséges, hogy a művészi pályát választja. Ahogy az sem, hogy nem szüleit és bátyját követi majd. Gyerekként órákat töltött a külszíni fejtéseken, ahol a gránitot fúró bányászokat bámulta. Már kamaszként szobrászatot akart tanulni, s ezért apja 18 évesen Firenzébe küldte, amit két év múlva a Müncheni Akadémia követett. Leginkább meghatározó művészi élményeit azonban Párizsban szerezte, ahol megismerkedett Cézanne, Matisse és Rodin műveivel. Apollinaire előadásait hallgatta, akinek lesújtó véleménye volt a klasszikus szobrászatról, így Ferenczy első nagyobb önálló művei kubista stílusban születtek. „A magyar szobrászat jövőjének Ferenczy Béni erős, számottevő embere lesz...” – jósolta a *Művészet* című folyóirat, amikor 1916-ban a fiatal művész egy kiállításon bemutatkozott a hazai közönségnek. Saját bevallása szerint egészen 27 éves koráig nem olvasott kortárs szépirodalmat és politikai kérdésekkel sem foglalkozott, apja ugyanis ezt tanácsolta neki. Ferenczy Károly 1917-es halála után fia belevetette magát az olvasásba és a közéletbe. Eljárt a *Nyugat* estjeire, a Galilei-kör beszélgetéseire és Hatvany Lajos szalonjába, s megismerkedett a kor progresszív értelmiségével. Ott volt a halálosan beteg Ady Endre betegágyánál, ő készítette a költő egyik utolsó portréját. 1919-ben elfogadta a Tanácsköztársaság Művészeti Direktóriumának felkérését, és ő lett a Szobrász Szakosztály vezetője.

Ebben a minőségében megtervezte az új 10 és 200 koronást is, amivel sikerült megbotráncztatnia a kommün vezetőit: az érmék hátoldalán meztelen embereket ábrázolt. Kenyértörésre már nem került sor, a Tanácsköztársaság megbukott, Ferenczy pedig ikerhúgával együtt a trianoni határokon kívül rekedt édesanyjához költözött Nagybányára. Itt testvérével együtt részt vett a román állam elleni általános bányászsztrájk szervezésében, ezért 1920-ban innen is távoznia kellett. Mivel Magyarországon tanácsköztársasági szerepvállalásáért körözés alatt állt, Bécsbe emigrált, ahogyan azt sok más baloldali értelmiségi is tette.

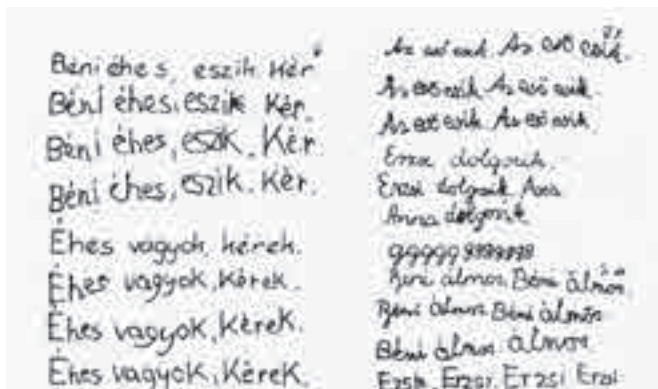
BÉCSBEN MŰTERMET BÉRELTE, ahol tanítványokat is vállalt. Többek között egy osztrák katonatiszt lányát, Yvonne von Ungermannnt tanította, akiből szobrász ugyan nem lett, de Ferenczy felesége igen. Két gyerekük született, Rosie és Mátyás. A műteremet egész Bécs ismerte, nem csupán az innen kikerülő szobrokról: az osztrák rendőrség az emigráns magyar kommunisták és más baloldaliak gyülekezőhelyeként tartotta megfigyelés alatt. Megfordult itt Kun Béla, Landler Jenő és Révai József, akik naiv álmodozóként tekintettek a miattuk kockázatot vállaló házigazdára. Ferenczy eközben folyamatosan dolgozott, műveit Bécsen kívül Budapesten is kiállították a progresszív KUT (Képzőművészek Új Társasága) tárlatain. Többször járt Berlinben is, ahol – barátjával, Bernáth Aurél festővel közösen – az expresszionizmus legfontosabb fóruma, a *Der Sturm* rendezett neki kiállítást. Művészi sikerei ellenére a nélkülözés éveit voltak ezek.

Ferenczy Béni és ikertestvére, Noémi édesapjuk festményén

„Sajnos anyagi helyzetem oly rossz, hogy csak akkor tudnék valamit szállítani, ha legalább önköltségeimet előre megkapnám” – írta egy galériának. Magánélete is összeomlott: felesége elhagyta egy osztrák sitanár kedvéért, akivel egy hirtelen döntéstől vezérelve Moszkvába emigrált, s magával vitte a gyerekeket is.

ÉDESANYJA HALÁLA MIATT Ferenczy Béni 1930-ban Nagybányára utazott. A Zazar folyó hídján sétálva találkozott régi barátjával, Kovács Miklóssal és annak feleségével, Plop Erzsébettel. Az asszony fiatal lányként sok időt töltött a Ferenczy család mindig nyüzsgő otthonában, és beleszeretett az idősebb fiúba, Valérba, aki

Elveszett szavak: írásgyakorlat Erzsivel

azonban ügyet sem vetett rá. Néhány év múlva férjhez ment: férje egy jómódú helyi család fia, nem melleleg illegális kommunista volt. A hidon való rövid beszélgetés alatt Ferenczy nem tudta levenni a szemét ismerőse feleségéről. „Csak egymásra néztünk, és beszélni nem tudtunk” – emlékezett később az asszony. Másnap egy lebukott párttársa feladta Kovácsot, feleségével együtt menekülnie kellett. Kalandos körülmények között szöktek gyerekükkel a Szovjetunióba.

FERENCZY BÉNINEK ÍGY már három oka is volt arra, hogy Moszkvába menjen: oda vonzotta barátja felesége, a gyerekei közelében akart lenni, és persze lelkesen hitt az igazságosabbnak hirdetett ismeretlen világban. Ez utóbbiból Erzsébet az első moszkvai találkozás alkalmával kiábrándította: „Meg van maga örülve? Itt akar maradni? Most menjen haza!” A Kovács házaspártól már elvették román útlevelüket, szovjet állampolgárként nem hagyhatták el

az országot. Ferenczy Béni osztrák állampolgárként még mehetett volna, de végképp szerelmes lett, így maradni akart. Hamar kiderült számára, hogy a szovjethatalom nem fogékony a modern művészetekre. A rendszerben csalódott szobrász nem kapott megbízásokat, egy Marxról készített, kevésbé idealizált portréja miatt pedig levették műveit egy kiállításról. Innentől kezdve Ferenczy legfontosabb modellje Plop Erzsébet volt, több tucat szobor, sok száz grafika örökítette meg az asszonyt: minden mű egy-egy szerelmi vallomás. Kovácsék addigra különváltak egymástól, a férfi egy orosz nővel kezdett kapcsolatot. Ferenczy Béni és szerelme összeköltöztek, és nevelték az asszony kislátát, Mikit. A legtöbb nyugatról érkezett értelmiségihez hasonlóan ők is haza akartak térni, csak hogy ez nem volt olyan egyszerű. Ferenczy volt feleségének, Yvonne-nak például csak úgy sikerült, hogy elhagyta élettársát is, és gyerekestül visszaszámant Bécsbe. Nem sokkal ezután, 32 évesen vérmérgezésben meghalt, a gyerekek bécsi rokonokhoz kerültek. A szobrász azonnal utánuk akart menni, de előbb feleségül vette szerelmét, hogy amint sikerül Erzsébet kislátának is útlevelet szerezni, a családot egyesítve, együtt költözhessenek Bécsbe. A gyerek útlevele késett, Erzsébeté viszont egy év várakozás után majdnem lejárt. Egyedül indult az osztrák fővárosba, abban a hitben, hogy hamarosan a kislát is utána hozzák. 1936 volt, a nagy tisztogatások éve. Ha maradnak, talán ők sem ússzák meg. Kovács Miklós maradt, őt kémkedésért kivégezték. A kislát pedig az ismerősök hiába keresték, nem bukkantak a nyomára.

A FERENCZY HÁZASPÁR HAZATÉRVE Pesten és Bécsben élt kétlaki életet. Osztrák állampolgárok voltak, háromhavonta haza kellett térniük Bécsbe, hogy vízumukat megújítsák, de többnyire Magyarországon tartózkodtak. Közös gyerekük nem született, de Ferenczy Béni adoptálta első felesége második házasságából származó fiát, Karl is. Magyar állampolgárságukat nem kapták vissza. Az érdeklődésben közbenjáró Bajor Gizinek annyit mondott a belügyminiszter: „Asszonyom, az ön barátja bolsevik.” Pedig Ferenczy Béni ekkor már egyforma kritikával szemlélte a bolsevizmust és a nácizmust. Amikor egy nap arra ébredtek, hogy Hitler csapatai bevonultak Bécsbe, ők pedig német állampolgárok lettek, végleg Budapestre költöztek. A szobrász csendben, elvonultan dolgozott, többnyire bronz kisplasztikákat alkotott, valamint érméket készített az általa tisztelt művészekről, mások mellett Bartókról, Karinthyról, El Grecóról. „A monumentalitás nem függ a mű méretétől – vallotta. – A túl nagy méretű alkotások szajátató »csodák« lehetnek, de ember csak embert szülhet, óriást nem.” Nem véletlen, hogy a gigantikus szobrokat egyaránt kedvelő bal- és jobboldali diktatúrák nem kedvelték Ferenczyt és művészetét.

NÉMET ÁLLAMPOLGÁRSÁGA egy rettenetes családi veszteséget is hozott Ferenczy számára. Középkorú fiát, Matyit, besorozták a Wehrmachtba, és Párizs elfoglalását követően német katonaként meghalt. A szobrász német útlevele ugyanakkor sok üldözött életét

megmentette. 1944-ben a Ferenczy házaspár József Attila utcai lakásán bécsi és budapesti barátok, származásuk és világnézetük miatt bujkálni kényszerülő emberek kaptak esélyt a megmenekülésre – a magyar hatóságok itt sokáig nem keresték őket. Egy idő után ez a védelem is megszűnt, megérkezett az évekig hiába várt magyar útlevél. A házaspár ekkor sem hagyta abba az üldözöttek bújtatását. Amikor egy ismerős zsidó családból az apát Mauthausenbe, az anyát pedig Auschwitzba deportálták a hatóságok, Ferenczyék kihozták a csillagos házból három gyermeküket, és magukhoz vették őket. Amikor azt gyanították, hogy lakásukat figyelik, barátaiknál kerestek szállást a zsidó gyerekek számára. A nyilas hatalomátvétel után a barátok túl kockázatosnak találták a helyzetet, ezért arra kérték a szobrászt, hogy vigye el tőlük a gyerekeket. Ferenczyék inkább saját lakásukat is elhagyták, és együtt bujkáltak védenecikkel. Ezzel talán a saját életüket is megmentették: az ostrom alatt Ferenczy műterme és lakása telitalálatot kapott, a lángokban számos szobra, grafikája elpusztult, könyvei és jegyzetei is megsemmisültek.

A HÁBORÚ UTÁN NINCSTELENŰL kezdtek új életet. A szobrász nagy reményekkel készült egy szabadabb világra, 1945-ben a Művészeti Tanács tagjává választották, 1946-ban pedig a Képzőművészeti Főiskola tanárává nevezték ki. „Nem tartott ő nekünk nagy előadásokat, szívesebben lerajzolta, amit gondolt” – emlékezett rá egy tanítványa. Itt, a főiskola epreskerti

műtermében készítette el Ferenczy a főművének szánt Petőfi-szobrot. Szakitani akart az előző korszak köztéri szobrainak üres pátoszával, ezért egy hősi pózok nélküli, alacsony termetű, beesett mellű, de határozott fiatalembert ábrázolt, akinek deréksziját lehúzza a kard. Még dolgozott a szobron, amikor 1948-ban ikertestvérével együtt megkapta az új rendszer által frissen alapított kitüntetést, a Kosuth-díjat. Néhány hónappal a díjátadó után a kommunista kultúrpotentátók meglátták a szobor gipsz-változatát: Ferenczy körül megfagyott a levegő. Egykori bécsi vendége, Révai József nem sokkal korábban hirdette meg, a „Lobogókn: Petőfi” mozgalmi jelszót, és ehhez a szobrot nem találta elég hősieinek. „Kisült, hogy Petőfit (...) stornózta a megrendelő kultusz-államtitkár! – írta naplójában a szobrász. – Így annál szívesebben, mintha csak magának dolgoznék – úgy folytatom, most már fokozódó bátorsággal!” Éppen elkészült vele, amikor egy reggel a portás nem engedte be az epreskerti műterembe. Így tudta meg, hogy állása megszűnt. A Petőfi-szobor ott porosodott a főiskola alagsorában.

FERENCZY BÉNI HUMANIZMUSA és szellemi függetlensége nem kellett a hatalomnak, 1949-ben kényszernyugdíjazták, 1950-ben pedig műtermét is elvették. A következő években íróbarátai révén kapott regényillusztrációk honoráriumából élt, ezenkívül a felesége által kötött, többnyire szintén barátok által megvásárolt pulóverek eladásából jutottak még némi bevételhez. Petőfi szobrának fotóját barátja,

Hatvany Lajos tette az *Így élt Petőfi* című könyvének borítójára, így szereve utólagos ismertséget a be nem mutatott műalkotásnak. A baloldali szobrász ugyanebben az időben templomoknak is dolgozott, ekkor faragta márványba Szent Teréz szobrát a Bazilika részére, valamint elkészítette apja, Ferenczy Károly síremlékét is. 1956 nem csak a forradalom miatt volt sorsfordító év a házaspár életében. Az októberi napokban beállított hozzájuk egy szovjet repülőst, Kolja, aki csak oroszul beszélt – Erzsébet elveszettnek hitt fia, aki egy szibériai árvaházban nőtt fel, és 20 év nyomozás után találta meg anyját. Az egymásra találásnak nem sokáig örülhettek, Ferenczy Béni agyvérzése mindent megváltoztatott a család életében.

FELESÉGE MÁSFÉL ÉV UTÁN vitte haza a kórházból. Ekkor már csak 8-10 szó volt az teljes szókincs – igen, dehogy, hogyné, jó, ez, az, itt, ott stb. – az igék, a főnevek és melléknevek elvesztek számára. Különféle hangsúlyokkal így is százféle dolgot tudott elmondani. „Béni végérvényesen elveszítette lényének, egyéniségének egy teljes dimenzióját” – írta róla barátja, Hubay Miklós. Bal kezével gyakran felemelte élettelen jobb kezét és nevetve demonstrálta: „hát nem”. Aztán elképesztő kitartással és akarral mégis megtanulta újra, ami a legfontosabb volt neki: a művészi önkifejezést. Állatok, virágok, mitológiai figurák, meseszerű lények voltak a fő témái, megannyi optimizmust sugárzó műalkotás. Barátaival is úgy beszélgetett, hogy meghallgatta őket, és egy-egy

skicc-szerű képpel válaszolt. Rendíthetetlen életigenlését azonban az *Aranykor* fél lábbon kecsesen egyensúlyozó puttófigurájával fejezte ki. Gyula főterén végre kiállították a Petőfi-szobrot, ahonnan évekkel később Milánóba, a világ legnagyobb szobrászainak műveit bemutató Ambrosiana Könyvtár gyűjteményébe került.

OTTHONA ÉLETE UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN is nyitva állt a művészbarátok, Weöres Sándor, Illyés Gyula, Pilinszky János, Nagy László és a többiek előtt. Mindig frissen borotváltan fogadta őket, karosszékében ülve, könnyedén megkötött selyemkendővel a frissen vasalt inge nyitott gallérja mögött. Többnyire Mozart vagy Bartók zenéjét hallgatta, s közben érdeklődve figyelte a beszámolókat. Betegségére csak egy-két kötőszóval álló rövid közbevetései utaltak. 1967 késő tavaszán felesége nyaralni vitte volna, már össze voltak pakolva. Ferenczy Béni egyszer csak ép bal kezével a hasára mutatva jelezte, hogy valami baj van. A mentőben derült ki, hogy perforált a vakbele, azonnal műteni kellett. Műtét közben agyembóliát kapott, és tizenegy napnyi szenvedés után a kórházban meghalt. 77 éves volt, felesége 33 évvel élte túl. „Ő mindenség-szelidítő mester volt, ahogy Illyés Gyula leírta – mondta halála előtt férjéről. – Engem is megszelidített.” A magyar szobrászat egyik legfontosabb alakjáról, aki művészként, emberként is példászerű életet élt, a halála óta eltelt fél évszázad alatt nem született részletes életrajz vagy monográfia.

Kettesben feleségével: „Engem is megszelidített”

Pilinszky János: Piéta

(Ferenczy Béninek)

Cserbenhagyott tulajdon tested,
a rád zúduló tetemet
már nem bírták és szakadozva
elengedték az idegek.

Mint ágaskodó riadt csorda,
ha pusztulásba kergetik,
fenyegetőn utadat állták
visszahőkölt érzékeid.

Már csak az eszeveszett csókok
vak folyosóin vágta át
egy-egy menekő szívverésed
a halott szívéig magát.

Nem érdemelhetett kegyelmet,
mint elvaduló idegent,
le kellett csontjaidról marjad
lázadozó elevened,

hogy méltó lehess a halálhoz,
ki öledben fészket rakott.
Időtlen gyásszá csupaszodtál.
S ő harmadnap föltámadott.

(1958)